

УДК 331.101: 338.43

А. В. Шестакова

здобувач*

Житомирський національний агроекологічний університет

**ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ «ФЛЕКСІК'ЮРІТІ»**

Доведено необхідність розробки та впровадження стратегії вдосконалення структури альтернативної зайнятості сільського населення регіону допустимого забруднення. Обґрунтовано вплив заробітної плати як мотивуючого чинника трудового потенціалу працівників сільськогосподарських підприємств за видами спеціалізації. Висвітлено динаміку основних показників системи відтворення трудового потенціалу працівників сільськогосподарських підприємств регіону допустимого радіаційного забруднення. Запропоновано використання концепції «флексік'юріті» для формування системи відтворення трудового потенціалу, яка поєднує при ефективному застосуванні гнучкість трудових відносин і обов'язків та захист умов найму працівників.

Ключові слова: відтворення трудового потенціалу, сільське населення, сільськогосподарські підприємства, території радіаційного забруднення, концепція «флексік'юріті».

Постановка проблеми

В умовах становлення та ефективного функціонування політики зайнятості сільського населення України головним ресурсом соціально-економічного розвитку стає трудовий потенціал. Його масштабне накопичення та доцільне використання забезпечує конкурентні переваги держави на міжнародному рівні. Проте, в межах сучасної моделі розвитку вітчизняної економіки не створено умов для відтворення трудового потенціалу сільського населення регіону допустимого радіаційного забруднення. Виходячи з цього, виникли серйозні проблеми у процесі регулювання зайнятості населення у сільській місцевості – неефективна зайнятість та наростаюче структурне безробіття, низький рівень конкурентоспроможності робочих місць, знецінення людського капіталу, значна асиметрія соціально-трудових відносин, неналежне сприяння розвитку альтернативних видів зайнятості, серед яких чинне місце займають місцеві промисли.

Аналіз останніх досліджень

Різні аспекти соціально-трудої проблематики та зайнятості знайшли відображення у дослідженнях українських вчених-трудоиків О. Амоши, Д. Богині, О. Грішнкової, Г. Завіновської, А. Колота, Е. Лібанової, В. Петюха, Г. Слезінгера, М. Чумаченка, К. Якуби, О. Яценко та інших. Попри це, все ж проблема формування системи відтворення трудового потенціалу сільського населення у поєднанні з концепцією «флексік'юріті», особливо на територіях

допустимого радіаційного забруднення, є об'єктом лише фрагментарних досліджень, що актуалізує доцільність подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою дослідження є виокремлення принципів та інструментів державного регулювання альтернативної зайнятості населення сільської місцевості та дослідження тенденцій системи відтворення трудового потенціалу сільського населення.

Об'єктом дослідження є процес відтворення трудового потенціалу сільського населення регіону допустимого радіаційного забруднення.

Методологічну основу дослідження становили статистичний метод рядів динаміки та системний підхід концепції «флексік'юриті», яка при виважених підходах нормативно-законодавчого забезпечення може бути ефективно застосована для розвитку альтернативних видів зайнятості сільського населення на територіях допустимого радіаційного забруднення.

Результати досліджень

Джерелом трудового потенціалу країни є населення, що проживає на її території. Характеристики наявного населення України станом на початок 2013 року такі: наявне населення 45,6 млн осіб, з яких 14,2 млн осіб, або 31,2 %, – сільське населення. Щільність населення різниться за регіонами, зокрема Львівська, Чернівецька області налічують 116,4 та 111,8 осіб на 1 квадратний кілометр. Натомість, найменш щільними є поселення Чернігівської, Херсонської та Житомирської областей, де проживає 34,1; 38,1 та 42,7 осіб на 1 квадратний кілометр [1]. Відповідне розміщення трудових ресурсів за регіонами України обумовлено природно-історичними, геополітичними та економічними факторами, а також визначає міжрегіональну та міждержавну міграцію населення.

Разом з тим, частка економічно неактивного постійного сільського населення Житомирської області склала у 2013 р. понад 64,4 тис. осіб (21,4 %), з них 10,3 % – складають особи працездатного віку. Відповідно це свідчить про безробіття серед осіб працездатного віку, що, у багатьох випадках, змушує їх шукати нову роботу за межами області. В основному, рівень економічної активності сільського населення забезпечується його зайнятістю в особистому підсобному господарстві та місцевих промислах (побічному лісокористуванні, мисливстві, рибальстві), на яке припадає майже 70 % сільських жителів [3]. Фактично, у сільському господарстві існує потреба не тільки в оновленні виробничої інфраструктури та модернізації виробництва, його реструктуризації за посередництвом народних місцевих промислів, а й у створенні прийнятних умов для системного відтворення та використання трудового потенціалу.

Напрями стратегії аграрного сектора економіки на період до 2020 року мають на меті здійснювати якісні перетворення розвитку аграрної сфери на конкурентоспроможну та перспективну галузь, що на вищому рівні забезпечуватимуть необхідні стійкі інноваційні орієнтири для системного й ефективного використання та відтворення сільськогосподарського трудового потенціалу [4]. З огляду на зазначене, стратегією розвитку Житомирської області на період до 2015 р. важливим напрямом визначено розвиток високотехнологічного агропромислового виробництва. Таким чином, для реалізації відповідного завдання органами місцевої влади прийнято «Програму розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2011–2015 рр.», що супроводжується загальним обсягом фінансування у розмірі 17404,63 млн грн. Безсумнівно, практична реалізація заходів і завдань Програми дозволить відродити якість сільського життя, поліпшити соціально-економічне процвітання та добробут сільського й міського населення, створити додаткові робочі місця [5], що, в цілому, сприятиме відтворенню трудового потенціалу.

Одним із головних якісних чинників трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що мотивує людину до праці, є заробітна плата (рис. 1).

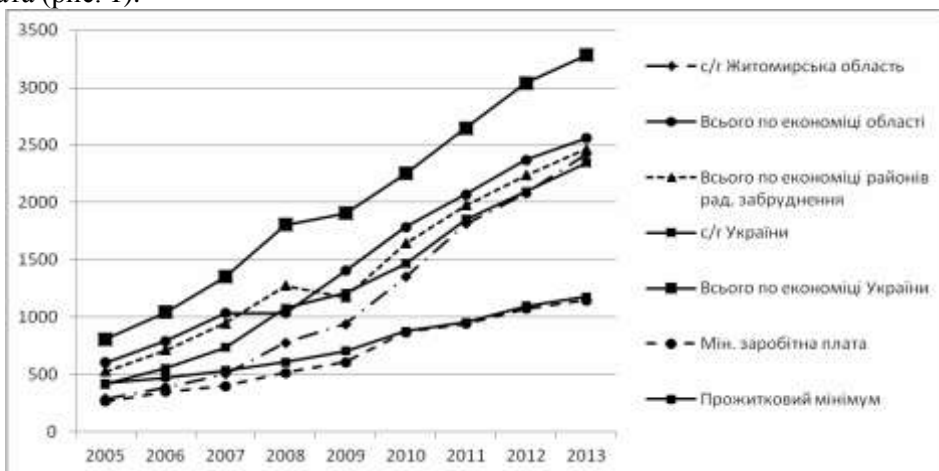

Рис. 1. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати у Житомирській області та по Україні в цілому у 2009–2013 рр., грн

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики у Житомирській області.

Як видно з графічного відображення, рівень заробітної плати у 2013 р. у сільському господарстві Житомирської області був на 3,2 % вищим, ніж у

сільському господарстві України, а також перевищив прожитковий мінімум майже на 73 %. Проте, рівень середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві Житомирської області є значно нижчим порівняно з іншими галузями економіки. Отже, порівнюючи з іншими галузями національного господарства, заробітна плата в яких є найвищою (фінансова діяльність, державне управління, діяльність транспорту та зв'язку, промисловість), заробітна плата у сільському господарстві на рівні 2013 р. була у 2,1 раза нижчою порівняно з фінансовою діяльністю, у 1,6 раза та 1,4 раза нижчою, ніж у державному управлінні, промисловості та діяльності транспорту зв'язку, відповідно.

Середній приріст заробітної плати у сільському господарстві становив майже 22 % щорічно, тоді як у 2013 р. він виявився нижчим на 5 % порівняно з 2009 р. Незважаючи на це, приріст заробітної плати у сільському господарстві майже на 20 % перевищував середній показник по області. На відміну від зростання показника середнього приросту заробітної плати у сільському господарстві, середній рівень її залишається одним із найнижчих, а відтак – не виконує функції стимулювання. Оскільки більшість сільськогосподарських підприємств підвищують заробітну плату у міру зростання номінальної мінімальної заробітної плати в цілому по Україні, то спостерігається низький рівень оплати праці в галузі. Звідси виникає низька платоспроможність працівників сільського господарства, що зумовлює гальмування поліпшення умов життя та відсутність достатніх фінансових джерел для забезпечення матеріального добробуту населення сільської місцевості.

Водночас, розраховані середні показники заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення Житомирської області вказують, що здебільшого середньомісячна заробітна плата одного працівника щорічно збільшувалася. Проте, існують певні розбіжності між мінімальною та максимальною середньорічною заробітною платою одного працівника на підприємствах досліджуваної вибірки. На рівні 2009 р. мінімальна середньомісячна заробітна плата одного працівника становила лише 335,96 грн, що було на 79 % менше максимальної – 1596,92 грн. У наступні 2010–2013 рр. мінімальний розмір середньомісячної заробітної плати одного працівника складав 50 % від максимального, тоді як у 2014 р. – 60 %. У ході дослідження встановлено, що рівні середньомісячної заробітної плати у різних галузях діяльності сільськогосподарських підприємств суттєво відрізняються. Здійснені обчислення підтверджують, що на підприємствах галузі птахівництва рівень середньомісячної заробітної плати одного працівника впродовж досліджуваного періоду значно перевищують рівень середньомісячної заробітної плати одного працівника підприємств інших сфер діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 1).

Таблиця 1. Рівні середньомісячної заробітної плати одного працівника у сільськогосподарських підприємствах територій допустимого радіаційного забруднення Житомирської області за видами економічної діяльності

Вид діяльності	Роки						2014 р. до 2009 р., %
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Тваринництво, грн	891,11	1162,94	1707,94	1707,01	2389,58	2325,2	260,9
Відносно мінімальної заробітної плати*, %	119,7	126,1	170,1	150,5	196,2	190,9	159,5
Змішане сільськогосподарське підприємство, грн	605,92	794,30	1620,53	1530,74	1702,40	1815,35	299,6
Відносно мінімальної заробітної плати, %	81,4	86,1	161,4	135,0	139,7	149,0	183,0
Птахівництво, грн	1317,0	1926,39	1596,42	1599,21	2359,97	2402,74	182,4
Відносно мінімальної заробітної плати, %	177,0	208,9	159,0	141,0	193,7	197,3	111,5
Рослинництво, грн	756,26	1029,23	1750,82	1746,82	1872,30	1884,6	249,2
Відносно мінімальної заробітної плати, %	101,7	111,6	174,4	154,0	153,7	154,7	152,1

*Примітка** Згідно з чинним законодавством, мінімальна заробітна плата у 2009 р. становила 744 грн.; 2010 р. – 922 грн.; 2011 р. – 1004 грн.; 2012 р. – 1134 грн.; 2013 р. – 1218 грн.; 2014 р. – 1218 грн.

Джерело: розраховано автором на основі статистичної звітності сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення Житомирської області.

Як видно з таблиці, достатньо низький рівень заробітної плати спостерігався протягом періоду дослідження на змішаних сільськогосподарських підприємствах, але, починаючи з 2011 р., ситуація суттєво змінилася, найвищий рівень заробітної плати був на підприємствах галузі рослинництва. Дану тенденцію, на нашу думку, можна пояснити багатoproфільною спеціалізацією вирощування певних зернових й зернобобових культур, комбікормів та інших видів сільськогосподарських культур.

З огляду на вищезазначене, важливим залишається аспект процесу формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, який

залежить від основних показників системи відтворення трудового потенціалу (табл. 2). Проведене дослідження динаміки основних показників системи відтворення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств регіону допустимого радіаційного забруднення вказує нам на поступове зменшення частини питомої ваги зайнятих на сільськогосподарських підприємствах на 0,09 п. с. Питома вага працівників аграрних підприємств, що мають вищу освіту, протягом досліджуваного періоду також зменшилася на 8,1 п. с. Натомість, відношення середньомісячної заробітної плати до прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати зросло на 0,31 та 0,52 п. с., відповідно. Достатньо суттєве зростання показників системи відтворення спостерігалось для об'єму ВВП на одного працівника (на 2,31 п. с.) та продуктивності праці (на 3,91 п. с.).

Таблиця 2. Динаміка основних показників системи відтворення трудового потенціалу досліджуваних сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення Житомирської області у 2009–2013 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2013 р. до 2009 р., %
	2009	2010	2011	2012	2013	
Питома вага зайнятих у с/г підприємствах, %	0,61	0,65	0,60	0,56	0,52	-0,09
Питома вага зайнятих у с/г підприємствах, що мають вищу освіту, %	84,8	81,8	80,0	78,9	76,7	-8,1
Відношення середньомісячної зарплати працівників до прожиткового мінімуму, разів	1,26	1,20	1,80	1,68	1,57	0,31
Об'єм ВВП на одного працівника, грн.	1,80	1,85	2,84	3,44	4,11	2,31
Продуктивність праці, %	4,53	4,46	5,55	7,03	8,44	3,91
Відношення середньомісячної зарплати працівників до мінімальної заробітної плати, разів	1,02	1,07	1,68	1,50	1,54	0,52
Відношення частки осіб передпенсійного віку до частки осіб молодого віку, разів	0,37	0,44	0,55	0,44	0,41	0,04

Джерело: складено автором на основі звітності про працю сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

З урахуванням відповідної динаміки, актуальним залишається питання оптимального використання трудових ресурсів, оскільки їх нестача або нераціональна надмірність позначатиметься на збалансованості використовуваних можливостей у виробничому процесі. Сучасні роботодавці все частіше зацікавлені в якісному стані трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

З цією метою, необхідним є формування такого механізму управління трудового потенціалу аграрних підприємств територій допустимого радіаційного забруднення, який спроможний забезпечити ефективне застосування подальших інструментів, прийомів та методів, як державну фінансову підтримку; ефективні соціальні гарантії; пільгове оподаткування; планування, організацію і прогнозування; виваженого менеджменту щодо розподілу ресурсів, витрат та результатів. Удосконалення системи відтворення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств необхідно проводити на основі принципів і методів антикризового управління, а саме – системи контролінгу та моніторингу для ефективного прийняття кадрових рішень та призначень.

Як показує міжнародний досвід, зайнятість населення у сільському господарстві все дедалі поступово прямуватиме у бік скорочення. За свідченням статистичних даних, кількість діючих сільськогосподарських підприємств у Житомирській області у 2008 р. становила 1428 одиниць. Станом на 2013 р. в області функціонувало 1329 сільськогосподарських підприємств, що на 6,9 % менше порівняно із 2008 р. [3]. Таким чином, постає гостра необхідність у пошуку альтернативних та нестандартних видів зайнятості для сільського населення. До нестандартної зайнятості частіше відносять самозайнятість або її інноваційний тип – ІТ-зайнятість, що стрімко набирає обертів серед населення працездатного віку, особливо молоді до 35 років. Альтернативна зайнятість у сільській місцевості поділяється, у свою чергу, на два види: несільськогосподарська (сільський туризм, народні промисли, підприємництво, надання послуг населенню, роздрібний бізнес) та сільськогосподарська (нішове аграрне виробництво: кролівництво, бджільництво, конярство; виробництво окремих продовольчих товарів; місцеві промисли: мисливство, рибальство, збір та реалізація продукції побічного лісокористування) [2, с. 7].

Поширення альтернативних видів зайнятості вимагає відповідних заходів державного регулювання, спрямованих на збереження балансу між вимогами економічного розвитку та забезпеченням соціальної стабільності на загальнодержавному рівні. Водночас, існують обмеження щодо отримання статистичної інформації стосовно альтернативної зайнятості сільських територій. Таким чином, на основі викладеного матеріалу постає важливе питання врахування принципів та інструментів державного регулювання зайнятості як вектора розвитку системи відтворення трудового потенціалу сільського населення.

Формування системи відтворення трудового потенціалу у площині реалізації альтернативної сільської зайнятості має полягати у прискоренні адаптації населення до концепції «флексік'юриті» із урахуванням європейських інтеграційних процесів розвитку інфраструктури ринку праці, підготовки праці. Дану концепцію було розроблено у середині 1990-х років, метою якої є знаходження рівноваги між забезпеченням гнучкості ринку праці і соціальним захистом працівників. Яскравим прикладом взаємодії елементів концепції «флексік'юриті», є так званий «датський трикутник», в якому поєднуються: гнучкий ринок праці, система страхування безробіття і програми активації, що підсилюються високим рівнем компенсації доходів, відкриттям великої кількості вакансій та безперервною системою навчання [6]. Проте, адаптація моделі «флексік'юриті» в українських умовах, на фоні складного стану економіки та загострення геополітичної ситуації, вимагає врахування нових напрямків політики зайнятості сільського населення, серед яких:

- формування більш ефективної стратегії альтернативної зайнятості сільського населення на державному та регіональному рівнях, системи соціального захисту;
- розробка діючої та активної політики зайнятості на ринку праці у сільській місцевості;
- розвиток комплексної програми відтворення сільського трудового потенціалу регіону допустимого радіаційного забруднення, що враховуватиме особливості природно-ресурсного потенціалу регіону та сприятиме активізації місцевих промислів як ефективного типу альтернативної зайнятості на селі.

У зв'язку з цим, розробка стратегії вдосконалення структури альтернативної зайнятості є необхідним кроком для вирішення багатьох проблем на сучасному ринку праці. Відповідна стратегія розглядається як синергетична система цілей, принципів та інструментів формування гнучкої структури зайнятості, очікувані результати якої ґрунтуються на послідовних діях організаційно-правової платформи й дієвому інституційному середовищі (рис. 2).

Слід відзначити, що пріоритетами державної політики сприяння альтернативної зайнятості сільського населення є: економічні (ефективна бюджетна політика щодо стимулювання підприємців створювати робочі місця, здійснювати професійне навчання персоналу; пільгове оподаткування та кредитування), соціальні (активізація роботи з метою зменшення сільського безробіття; надання якісної соціальної підтримки безробітного населення стосовно повернення його до стану економічної активності), організаційні (державне сприяння кадрової системи підготовки, перепідготовки та профорієнтації персоналу; регулювання міжрегіональної трудової міграції; створення автоматизованої бази даних вакансій працевлаштування для альтернативних видів зайнятості). Отже, впровадження вищенаведених напрямів слугуватиме вдосконаленню структури зайнятості населення регіону допустимого радіаційного забруднення.

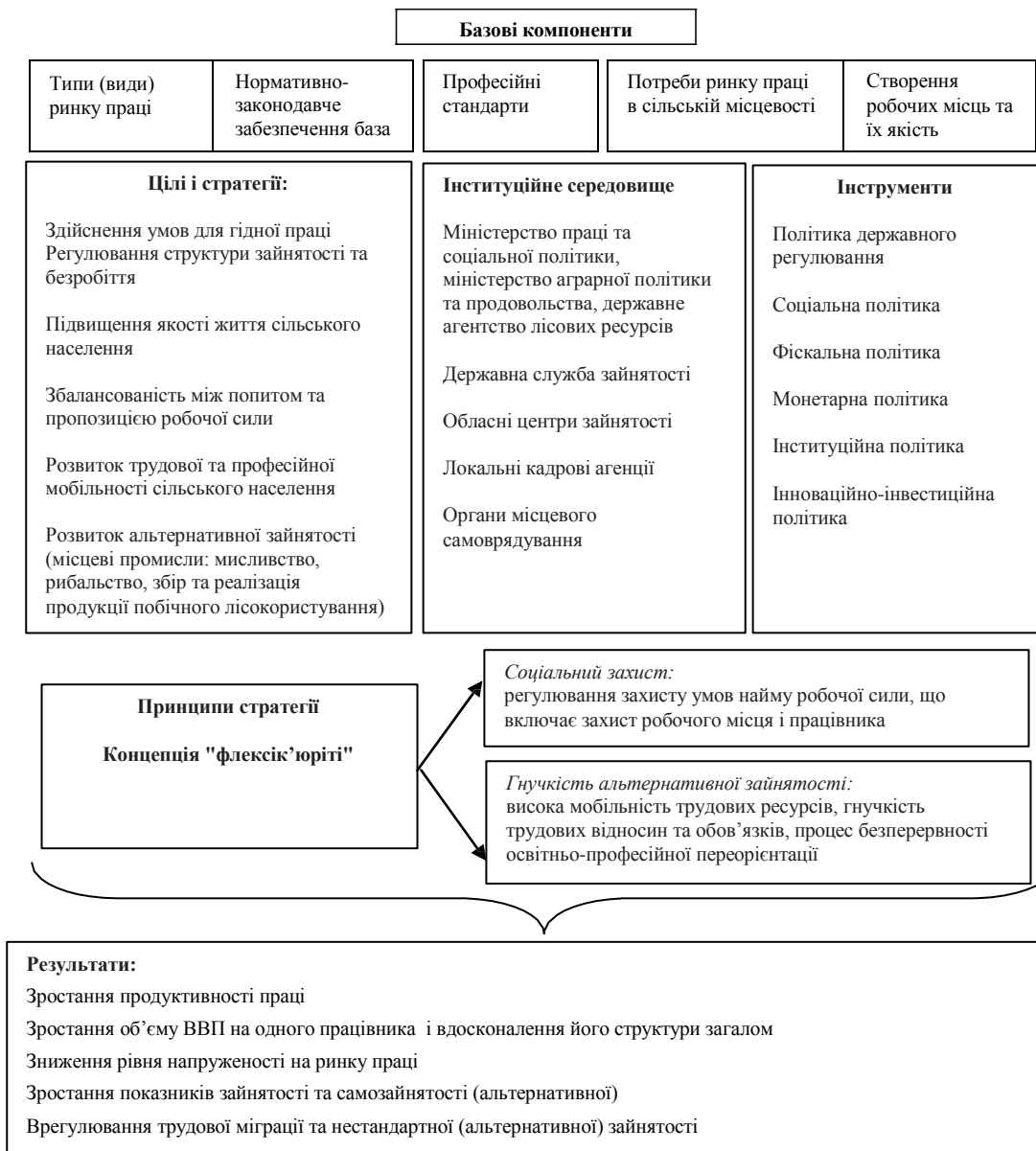

Рис. 2. Стратегія вдосконалення альтернативної зайнятості сільського населення регіону допустимого радіаційного забруднення
Джерело: власні дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, досліджені тенденції основних показників системи відтворення трудового потенціалу сільського населення та запропонований у статті підхід до розробки стратегії вдосконалення структури альтернативної зайнятості розширює уявлення про доцільне використання як природно-ресурсного потенціалу, так і трудових ресурсів у сільській місцевості. Виходячи з концепції «флексік'юриті», яка надає можливість встановлення рівноваги між забезпеченням гнучкості ринку праці і соціальним захистом, сформована стратегія має бути адаптована до нормативних, трудових, демографічних і регіональних умов ринку праці регіону допустимого радіаційного забруднення.

Перспективою подальших досліджень є прогнозування та оцінка рівня альтернативної зайнятості сільського населення з урахуванням територіальної специфіки.

Література

1. Коваль О. М. Напрями підвищення рівня зайнятості сільського населення / О. М. Коваль // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “Управління людськими ресурсами в постіндустріальному суспільстві: глобальні виклики та перспективи розвитку” (м. Полтава, 29 жовтня 2013 р.). – Полтава: РВВ ПДАА, 2013. – с. 50–52.
2. Скидан О. В. Аграрна політика регулювання зайнятості на селі / О. В. Скидан, В. С. Ніценко // Вісник ЖНАЕУ. – 2011. – № 1, т. 2. – с. 3–10.
3. Статистичний щорічник Житомирської області за 2013 рік / За ред. Г. А. Пащинської; Гол. Управління статистики в Житомир. обл. – Житомир, 2013. – 500 с.
4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>
5. Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2011–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zhitomir-region.gov.ua/doc_cil_progs/obl_prog_agro.pdf
6. Ціжма Ю. І. Концепція флексік'юриті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення / Ю. І. Ціжма // Бізнесінформ. – 2013. – № 7. – с. 197–202.